

новатым предгорьям (Храм солнца). Повтор компаратива в сочетании с частицей *все* и контекстуальные синонимы (*торопливый и горный*) совместно передают интенсивность действия.

Особым случаем употребления компаратива является его сочетание с отрицанием, иногда с отрицательными местоимениями или обстоятельством места *на земле, на свете*: *В царские одеяния облекли рожденного здесь, царям, путеводимым звездою, повелели принести ему, лежащему в яслях, венцы свои, золото, ливан, смирну, и легендами, прекраснее которых нет на земле, расцветили сладчайшую из земных поэм – поэму его рождения* (Геннисарет); *Но нет страны прелестнее, и нигде так не чувствуется он!* (Геннисарет); *Все же шумней и пестрей Галаты нет ничего на свете!* (Тень птицы). В результате компаратив приобретает контекстуальное значение превосходной степени. Использование данной синтаксической конструкции и особой интонации усиливает выразительность мысли путешественника.

В очерке встречаются сложные предложения с сопоставительной и причинно-следственной семантикой, в обеих частях которых употреблен компаратив: *Чем дальше мы поднимаемся по улице, идущей слегка в гору, влево, тем все тише и безлюднее становится вокруг* (Тень птицы); *Чем дальше от Гадрура, тем все круче падают в провалы и ущелья известковая дорога...* (Пустыня дьявола). Названная синтаксическая структура позволяет увидеть взаимосвязь изменений окружающего мира.

Таким образом, компаратив в сочетании с различными средствами (частицей, наречием, глаголом с определенной семантики, синтаксической структурой) придает экспрессивность художественному тексту и служит средством реализации авторского замысла – создания у читателя образа Древнего Востока.

Литература

1. Бунин, И. А. Тень птицы [Электронный ресурс] / И. А. Бунин // Библиотека русской и советской классики. – Режим доступа: <http://ruslit-traumlibrary.net/book/bunin-ss06-03/bunin-ss06-03.html#work002001>. – Дата доступа: 01.08.2018.

2. Бунин, И. А. На поучение молодым писателям [Электронный ресурс] / И. А. Бунин // Библиотека русской и советской классики. – Режим <http://ruslit-traumlibrary.net/book/bunin-ss09-09/bunin-ss09-09.html#work005001>. – Дата доступа: 01.08.2018.

Наталля Чайка

ВЫРАЖЭННЕ ПРЭДЫКАТЫЎНАСЦІ Ў КАНСТРУКЦЫЯХ З ЭЛПІСАМ ДЗЕЯСЛОВА

У сучасным мовазнаўстве вывучэнне прэдыкатыўных катэгорый праводзіцца на базе поўных і, пераважна, дзеяслоўных канструкцый. Сучасныя класіфікацыі заснаваны на характары базавага сродку – дзеяслова,

таму прэдыкатыўныя катэгорыі кваліфікаваліся як паняццёвыя сінтаксічныя катэгорыі [3] або сінтаксічныя катэгорыі, што выражаюць ацэнку рэчаіснасці [1, 4, 5], як актуалізацыйныя катэгорыі [2, 6] або семантычныя катэгорыі [7]. Падобныя канцэпцыі шырока распаўсюджаны ў сучаснай сінтаксічнай навуцы, аднак абсалютна непрыдатныя для характарыстыкі спосабаў прэдыкатыўнай ацэнкі ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Адсутнасць базавага сродку выражэння прэдыкатыўнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова прадвызначае адлюстраванне названых значэнняў іншымі спосабамі і сродкамі (на гэтай падставе мы кваліфікавалі прэдыкатыўныя катэгорыі як функцыянальна-семантычныя). Для іх даследавання, сістэматызацыі і класіфікацыі патрэбна адпаведная метадалогія, аснову якой складае кампенсаторная прыкмета. Такая метадалогія, на наш погляд, валодае значнымі здольнасцямі для выяўлення сістэмы сродкаў выражэння прэдыкатыўных катэгорый і пабудовы кампенсаторнага поля. Тыпалагічная характарыстыка на аснове кампенсаторнай прыметы дазволіць падзяліць сістэму аб'ектаў у залежнасці ад спосабаў і сродкаў кампенсацыі прэдыкатыўных значэнняў (тыпалагічна істотных прыкмет) з далейшай класіфікацыяй у адпаведнасці з параметрамі тыпалогіі. Пры пабудове тыпалогіі выражэння прэдыкатыўных катэгорый намі ўлічваліся наступныя характарыстыкі: узровень моўнай арганізацыі, спосаб кампенсацыі прэдыкатыўнага значэння і сродак (б/д) кампенсаторнага кампанента. Эксплікацыя прэдыкатыўнага значэння ажыццяўляецца заўсёды на сінтаксічным узроўні, незалежна ад сродкаў і спосабаў кампенсацыі.

Асноўным параметрам тыпалагічнай характарыстыкі выступае сродак эксплікацыі прэдыкатыўнага значэння ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Эксплікацыя значэнняў прэдыкатыўнасці кампенсаторнымі сродкамі вызначаецца рэзультывамі фактараў. Найбольш пашыранымі выступаюць структурныя фактары. Структурная абумоўленасць эксплікацыі значэнняў тэмпаральнасці з дапамогай дэтэрмінаваных членаў сказа выражаецца ў канстантнай маркіроўцы значэння часу (як і семантыкі стальной лакалізацыі). Пры адсутнасці іншых паказчыкаў у падобнага роду канструкцыях дэтэрмінаваныя члены маркіруюць тэмпаральны план значэннем выключна цяперашняга часу: *У іх (вацах) – набажлівасць і троху здэку, а найбольш дык бяздоннага і нязбыўнага суму, пакуты* (Янка Брыль). Значэнне будучага ці прошлага часу ў эліптычных канструкцыях з дэтэрмінаванымі членамі прадугледжвае абавязковае ўжыванне дзеяслова *быць* у неабходнай тэмпаральнай мадыфікацыі: *За возерам была вёска / За возерам – вёска / За возерам будзе вёска*. Граматычнае значэнне адасобленай акалічнасці (трыванне) маркіруе значэнне тэмпаральнасці ў канструкцыях ускосна – спосабам указання на адначасовасць ці паслядоўнасць падзей, што перадаюцца эліпсаваным дзеясловам і дзеясловам: *Над вёскай тут і там – маланка, распісваючы неба ад краю*

да краю (Янка Брыль). Ускосны спосаб актуалізацыі тэмпаральнасці ўласцівы толькі эліптычным канструкцыям, дзе адасобленыя акалічнасці звязваюцца паўпрэдыкатыўнай сінтаксічнай сувяззю і ўказваюць на дадачковае дзеянне. Названы спосаб актуалізацыі тэмпаральнасці не ахоплівае з’явы, у якіх адасобленая акалічнасць маркіруе спосаб дзеяння, прычыну, умову, уступку ў сказах тыпу *Нягледзячы на дождж, дзеці – на возера* або выпадкі, дзе адасобленая акалічнасць звязваецца паясняльна-ўдакладняльнай сінтаксічнай сувяззю: *Там, за гушчаром, – возера, чорнае вока* (І. Мележ).

Не маркіруе значэнне тэмпаральнасці і адасобленае азначэнне, нават калі прымацоўваецца паўпрэдыкатыўнай сінтаксічнай сувяззю і выражаецца дзеепрыметнікам у сказах тыпу *Узрадаваныя навіною, дзеці шарка і весела ў бок школы*, што тлумачыцца прыярытэтам атрыбутыўных уласцівасцей падобных канструкцый. Кампенсацыя значэння тэмпаральнасці кантэкстуальнымі сродкамі мае структурную абумоўленасць. Падобная з’ява назіраецца пераважна ў складаных канструкцыях, дзе семантыка статальнай лакалізацыі набывае канстантны характар, а значэнне тэмпаральнасці – пераменны, і таму патрабуе адпаведнай маркіроўкі: *За вёскай было прыгожае возера, каля возера – сцірадаўні бор* (Б. Сачанка).

На ўзроўні звышфразавога адзіства значэнне тэмпаральнасці надзвычай выразна (незалежна ад віду эліпсіса) маркіруецца адпаведным значэннем экспліцытна выражанага рэказніка: *Зараз памераем ціск. А потым укольчык* (А. Макаёнак). Структурнымі фактарамі абумоўлена кампенсаторная функцыя звароткаў, парцэляваных і ўстаўных канструкцый, што ўказваюць на значэнне загаднага або ўмоўнага ладу канструкцый з эліпсісам дзеяслова: *“Ляка, на сход!” – крычаў тым часам Юлік каля другога хаты* (Кузьма Чорны) або *У хату! Зараз жа!* (Г. Багданава) ці *Я, мабыць, да бацькаў* (Г. Васючэнка).

Інтанацыйна-сэнсавае афармленне звароткаў і парцэляваных канструкцый дазваляе адмежаваць аманімічныя формы эліптычных канструкцый са значэннем абвеснага ладу (з клічнай інтанацыяй) ад загаднага. Сінкрэтычная функцыя злучніка *каб* дазваляе маркіраваць канструкцыю значэннем загаднага ладу: *Дак глядзі ж, каб з хаты нікуды! І ў хату нікога чужога – зачыніся і не пускай!* (І. Мележ). Структурна-сэнсавыя фактары рэгулююць кампенсаторную функцыю часціц і лексічных сродкаў пры маркіроўцы значэнняў тэмпаральнасці. Мадальная часціца *бывала*, вылучальна-абмежавальная *толькі* і ўзмацняльная *ды* абмяжоўваюць магчымыя значэнні тэмпаральнасці канструкцый з эліпсісам дзеяслова на аснове сэнсавай спалучальнасці: *Мы ўсёй сямейкай – ды ў круізі вакол Еўропы* (М. Матукоўскі) і інш. Маркіроўка значэнняў тэмпаральнасці лексічнымі сродкамі заснавана на тых жа прынцыпах: лексема з часавым значэннем абмяжоўвае магчымыя значэнні тэмпараль-

насці эліптычнай канструкцыі: *Яны ў Гародні, бы ў палоне. // Такі ўжо час... Ідзеш далей... // Турботы – заўтра, а сёння // Ты – бесклапотны салавей* (Л. Дранько-Майсюк). Структурна-сэнсавымі фактарамі абумоўлена кампенсация значэнняў персанальнасці лексічнымі сродкамі. Да найбольш выразных лексічных сродкаў адносяцца асабовыя займеннікі: *Я табе – і дошкі, і шыфер. Жонку ў санаторый* (А. Дзялендзік), уласныя і агульныя назойнікі: *Ігнат да яго: – Адкуль вы? Куды вы?...* (А. Куляшоў); *Заместа ічырасці – адплата* (Р. Баравікова).

Кампенсация прэдыкатыўных значэнняў у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова можа быць абумоўлена фармальна-грамматычнымі фактарамі. Маркіроўка значэнняў тэмпаральнасці і мадальнасці часам ажыццяўляецца з дапамогай марфалагічных сродкаў, у прыватнасці формаўтваральных часціц, якія ўказваюць на значэнне другой асобы: *Хрыпаты варухнуў абрэзам: – Давай па загуменні!* (І. Мележ), на значэнне загаднага ладу: *Ізабела Сямёнаўна, давайце па-добраму, сумленна* (М. Матукеўсіч). Мадальнае значэнне неабходнасці выражаецца з дапамогай безасабова-прэдыкатыўных прыслоўяў: *Яна (Параска) пазяхнула, потым выпрасталася, нязгодна крутнула галавой: – Не, спаць няма калі! Трэба – за шыткі!* (І. Мележ). Выражэнне значэння загаднага ладу можа быць абумоўлена фармальна граматычнымі фактарамі. Форма дапаўнення маркіруе эліптычны сказ выключна значэннем за аднаго ладу (іншыя значэнні ладу выключаюцца): *– Дзянішчык! – хітка адыходзячы ад яго вёскі, сказаў капітан. – Паўзком у хмызняк і ўсіх – назад! Усіх назад, у ланцуг!* (В. Быкаў); *– Гутман, ракету!* (В. Быкаў).

Важным параметрам пры вызначэнні тыпалогіі выступае спосаб кампенсаций прэдыкатыўных значэнняў. Напрыклад, часта значэнне персанальнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова кампенсуецца імпліцытным спосабам. Указанне на значэнне персанальнасці ажыццяўляецца спосабам пераемнасці кампанентаў аб’ектна-суб’ектнага тыпу ў структуры складанага сказа або складанага сінтаксічнага цэлага, напрыклад, экспліцытна выражаны аб’ект у структуры звышфразавога адзінства ўказвае на значэнне персанальнасці (у дадзеным выпадку 3 асобы) эліпсаванага дзеяслова: *Толькі скажы яму, каб дзве фотакарткі. Адно – сабе, а другую ў клуб* (А. Макаёнак). Паколькі пераемнасць кампанентаў мае не прамы характар, а выводзіцца на аснове логіка-семантычных адносін, то лічым мэтазгодным назваць гэту аперацыю менавіта спосабам, а не сродкам.

Эксплікацыя значэння персанальнасці на аснове логіка-семантычных адносін уключэння назіраецца выключна ў канструкцыях з простаай мовай. Простая мова “ўключаецца” ў семантычную структуру сказа і ўказвае на значэнне персанальнасці (3 асобы): *– Вайна вайной, а жыццё, як ты гаворыш, у кожнага сваё. – І раптам да нас: – Ну, давайце на сход* (У. Паўлаў). Спосабам выражэння значэння персанальнасці выступаюць і сінані-

мічныя пераўтварэнні кампанентаў суб'ектнага тыпу ў структуры звышфразавага адзінства тыпу: *Я стамілася. У вёску б на дзянёк.* Рэфэрэнтная аднесенасць кампанентаў суб'ектнага тыпу ўказвае на супадзенне творцы дзеяння і моўцы. У якасці спосабу эксплікацыі значэння персанальнасці выступае сэнсавая спалучальнасць кампанентаў: указанне на асобу прасочваецца пры любой форме эліпсаванага дзеяслова: *Пётр Іванавіч, чаю табе мацнейшага?* (А. Дзялендзік).

Класіфікацыя спосабаў выражэння персанальнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова ў адпаведнасці з названым параметрам дазволіць значна ўзбагаціць іх тыпалагічную характарыстыку.

Сінтаксічны паралелізм кваліфікуецца намі як адзін са спосабаў эксплікацыі прэдыкатыўных значэнняў у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Мэтазгоднасць падобнай кваліфікацыі абумоўлена сінтаксічнай і граматычнай аднапланавасцю кампанентаў, што ахопліваюцца адпаведнай сінтаксічнай сувяззю. Сінтаксічны паралелізм усталяваецца паміж аднароднымі выказнікамі і часткамі складаных канструкцый з паратаксічнай сінтаксічнай сувяззю. Прамое ўказанне на значэнне тэмпаральнасці адсутнічае, аднак на аснове паратаксічнай сінтаксічнай сувязі значэнне тэмпаральнасці экспліцытна выражанага выказніка (аднароднага або ў структуры складанага сказа) праецыруецца на эліптычны: *Вечар. Сонца на заходзе. Гоніць Федзя статак свая. Прыганяе да абору і адразу – да сяброў* (П. Броўка); *Знікла усё ранейшае, толькі – успаміны* (П. Броўка). Заўважана, што маркіроўка значэнняў тэмпаральнасці ў канструкцыях з сінтаксічнай і семантычнай аднапланавасцю (з сінтаксічным паралелізмам) ажыццяўляецца на аснове любых адносін – адначасовасці: *Значыць, я – да камандзіравай зямлянкі і ўжо на прыступках чую: размова сур'ёзная* (В. Быкаў); *гаслядоўнасці: Кончу ваяваць – і да вас, у Антонава...* (А. Дударэў); *Сягодня Мінск... А заўтра Днепр і Гомель... А там – прастор і ў кветках Беларусь* (П. Трус). Сінтаксічны паралелізм выступае спосабам кампенсацыі значэння персанальнасці ў структуры складанага сказа або звышфразавага адзінства: *Сюды вернем якую-небудзь кантору, а вам – пяць пакояў* (А. Макаёнак) або *Ты думаеш, што робіш? З малым – у строй?* (В. Быкаў). Экспліцытна выражанае значэнне персанальнасці праецыруецца на частку поліпрэдыкатыўнай адзінкі або кампанент звышфразавага адзінства з эліпсісам дзеяслова.

Сінтаксічныя адносіны зрэдку выступаюць спосабам выражэння значэння персанальнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Падобны параметр прыдатны для характарыстыкі поліпрэдыкатыўных сінтаксічных адзнак з гіпатаксічнай сінтаксічнай сувяззю: *Хлопцы, як сцямнелася, гародамі – на дарогу* (В. Быкаў). Граматычная форма дзеяслова ў даданай частцы *сцямнелася* абмяжоўвае значэнне часу галоўнай часткі: магчымасць рэалізацыі значэнняў цяперашняга і прошлага часу ў частцы з

эліпсісам дзеяслова выключаецца. Важнасць падобнага параметра заключаецца ў значных магчымасцях паратаксічнай і гіпатаксічнай сінтаксічнай сувязі: яны здольны маркіраваць не толькі семантыку сінтаксічнай адзінкі, а і значэнні тэмпаральнасці.

Пры пабудове тыпалогіі ўлічваліся і колькасныя параметры. Значная ступень частотнасці некаторых спосабаў і сродкаў выражэння прэдыкатыўнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова сведчыць пра іх стабільны, універсальны характар.

Літаратура

1. Бурак, Л. І. Далучэнне ў сучаснай беларускай мове / Л. І. Бурак ; навук. рэд. М. А. Жыдовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1975. – 256 с.
2. Всеволодова, М. В. Проблемы синтаксической парадигматики: коммуникативная парадигма предложений / М. В. Всеволодова, О. Ю. Дементьева. – М. : Крон-Пресс, 1997. – 170 с.
3. Грудева, Е. В. Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е. В. Грудева. – Череповец : Черепов. гос. ун-т, 2007. – 251 с.
4. Сорокина, Е. Н. Об использовании эллипсиса для повышения информативности научно-гуманитарного текста / Е. Н. Сорокина // Вопросы русского языкознания: синтаксис : межвуз. сб. / Куйбышевск. гос. ун-т ; редкол.: Е. С. Скобликов. (отв. ред.) [и др.]. – Куйбышев, 1982. – С. 97–104.
5. Corr, A. Ellipsen : Untersuchungen zu Elliptizität und elliptischen Sprachgebrauch / A. Corr. – Saarbrücken : Verl. Dr. Müller, 2008. – 102 S.
6. Daneš, F. Syntaktické struktury / F. Daneš // Kultura a struktura českého jazyka / F. Daneš ; Univ. Karlova v Praze. – Praha, 2009. – S. 251–352.
7. Gergel, R. Modality and ellipsis: diachronic and synchronic evidence / R. Gergel. – New York : Mouton de Gruyter, 2009. – IX, 299 p.